

(Spisal dr. Fr. Sedej.)

Dné 8. malega travna lanskega leta je bil pred avstrijskim gostiščem v Jeruzalemu velik hrušč in trušč, pravi orientalski dirindaj. Sredi ulice, vodeče proti damaščanskim vratom, je čakala cela vrsta vóz z zapreženimi konji; južni del ceste, skozi katero se vije „križev pot“, pa je bil natlačen s tropami dolgoušcev, njihovih poganjačev in radovednega ljudstva. Gnečo so prerivali slepci prosjaki, v jednomer kličoč svoj: „Ja havádža, bahšiš, bahšiš“, in voditelji karavane s svilnatim robcem, pokrivajočim zatilnik in vrat. Dogodek, ki se je razvijal na razpotju pred gostiščem, ni bil sicer nenavaden, — avstrijska karavana se je namreč spravljalna na pot v Jeriho in k Mrtvemu morju kakor druga leta, — a nečuvveno je bilo to, da dragoman, g. Lorenzo, s katerim se je bila karavana pogodila, naj priskrbi vse za pot potrebno, ni držal pogodbe. Vozovi niso prišli točno, in še ti, ki so prišli, bili so neokretni, prekriti, starinski kakor Noetova ladija. Nekateri konji so bili tako mršavi, da niso mogli izpeljati voza izpred gostišča. „Tako pa se nismo pogodili“, vzkliknem nevoljen, izstopim iz voza in hitim k dragomanovemu sinu — njegov oče je namreč že odhajal proti Jerihi, meneč, da je vse v najlepšem redu — naznanit mu v imenu karavane, da je pogodba neveljavna in da si vzamemo na pot drugega dragomana. Pritrjeval mi je tudi globoko užaljeni veleč. gosp. Joch, vodja avstrijskega gostišča, rekoč, da kaj takega se doslej še ni pripetilo ne gostišču, ne karavani. Dragomanov sin je vil roke, plakal, obečaval, da hoče brzo priskrbeti boljše vozove in konje, a mi se nismo dali omehčati. Vendar, ker je g. Lorenzo vsakokrat vodil avstrijsko karavano k Mrtvemu morju in ker nam je oni dan bilo težko dobiti si drugega vodnika, zato smo se ga naposled usmilili. — „Bodi!“ odgovorim, sporazumevši se z drugimi sopotniki, „popeljete nas popoldne ob jedni; dotlej mora biti vse v najlepšem redu. Vendar, ker ste vi

krivi, da izgubimo danes pol dneva in je čas denar, utrgamo vam plačilo za pol dneva.“ „Si Signore!“ dé nato dragomanov sin, globoko pripognivši se, ter jo popihne s svojim pratežem in objemom.

Oj ti Lorenzo, potomec italijanskega naseljence in dedič slavnoznane italijanske nerednosti in nezanesljivosti! Zaslužil si, da ožigosam tu tvoje ime in svarim vsakega jeruzalemskega romarja pred teboj.

Ko sem se opoldne vračal z Oljske gore, videl sem pred gostiščem že vse za pot pripravljeno, točneje in bolje kakor zjutraj.

Ob jedni popoldne zasedemo vozove in konje. Na čelu karavane sta jahala Lorenzov sin in mlad tirolski častnik, člen naše karavane, ki si je bil v Jeruzalemu kupil šarno arabsko opravo za konja, da je razenj majalo samih pisanih trakov in šopkov ter se vse lesketalo srebrnega lepoticja. Njima so sledili vozovi, v katerih je sedelo drugih petnajst romarjev, med njimi tri ženske. Na zadnje so drobili stopinje štirinožni osli in dvonožni njih poganjači mukari kot „agmen novissimum“.

Do novejšega časa so potniki proti Jordanu večinoma le jahali, ker je bila pot slaba in razdrta. Odkar pa vozi od Jafe do Jeruzalema železnica, in turška vlada nekoliko bolj skrbi za ceste, rabijo karavane od Jeruzalema do Jerihe tudi vozove, kar je romarjem, zlasti ženskim, jako ugodno.

Vozeč se imenitno navkreber po jedini vozni ulici jeruzalemski, pridemo kmalu do damaščanskih vrat Bâb el 'Amud, kjer sedi turška straža, in skozi nje izven mestnega zidovja. Pred vrati so se utaborili pod bornimi šotori Beduvini, divji sinovi puščave; okoli njih pa so se pasle čede, njihovo jedino posestvo, in igrali poredni otroci. Beduvini ne smejo v jeruzalemsko mesto. Kdo bi tudi dal prenočišče tem orientalskim ciganom? Zato se srdé na vsakega meščana, še bolj pa na ptujce. Njih plameče oči so švigale proti nam srd in nevoščljivost.

Prišedši iz damaščanskih vrat, ki vodijo proti Damasku in so zavarovana ob straneh z

dvema stolpoma, obrnemo se proti vshodu po precēj globokem in širokem prekopu vstric mestnih zidin. Ta prekop sta dala prekopati kralja Heroda Agripa I. in II. ob apostolskih časih, da bi tako mesto tudi proti severu bilo odrezano in zavarovano s tretjim zidovjem. Na tak način sta obzidala severno predmestje Bezeto. To Herodovo zidovje, tretje imenovano, je šlo po isti strani, kakor današnji severni zid. Današnje obzidje (sezidano od Solimana l. 1536.—1539.) z vdelanimi 34 stolpi, sedmerimi vrati, z linami in zobčastimi nadzidki v podobi stopnatih piramidic, je kaj lično in častitljivo. Večna škoda bi bilo podreti je. Oziraje se nanj sem s psalmom 121, 7, svetemu mestu voščil: „Bivaj mir v tvojih zidovih in obilost blagoslova med tvojimi stolpi.“

Onstran prekopa, malo niže od damaščanskih vrat, se vzdigujejo stene navpično obsekanih skladov, kakor pri kakem kamenolomu z zevajočimi jamami, med njimi pa holmček, odet z borno travo. Vhod v največjo votlino prekrivata zid in hišica nekega turškega derviša. Kakor drugodi, tako so tudi ta znameniti kraj zasedli Turki, da za dobršen bahšiš dovoljujejo kristijanom vstop. Kaj pa je v tej votlini znamenitega?

Ko si se pobotal z dervišem, čuvajem te votline, te vodi iz male jame v večjo, rotundi podobno, ter ti pokaže grob nekega sultana, zadaj za njim pa takozvani grob Jeremije preroka. Toda sporočilo, da je tukaj pokopan Jeremija, je šele iz XV. stoletja. Kakor nam cerkveni očaki poročajo, Jeremija ni bil v Jeruzalemu pokopan, ampak blizu egiptovskega mesta Tafnisa, kjer so ga trdovratni judje kame-

nali. Nekateri ménijo celó, da je Jeremija v tej votlini pel srce topeče svoje žalostinke-lamentacije. Kakor se iz napisa in začetka lamentacij zdi, je pesnik prerok, živo opisujoč razrušbo in osamelost mesta, sedel na nekem vzvišenem kraju, odkoder je gledal razdejano mesto. Ni torej verjetno, da bi Jeremija pel in pisal svoje žalostinke v tej votlini, katero so odkrili najbrž šele ob času Heroda Agripe pri prekopavanju. Možno pa je vendar, da je sedel in bival na holmcu, dvigajočem se nad votlino, odkoder se sveto mesto vidi prav dobro.

Ta holm je znamenit tudi zaradi tega, ker je hotel protestant Q. The n i u s l. 1842. dokazati, da je tu bila Golgata in treba torej tukaj iskati Kristusov grob. Pač brezpotrebna in brezuspešna novotarija! Avtencija Kristusovega groba, ki se dandanes nahaja v mestu, je podprta s tolikimi razlogi, da celó pametnejši protestantje, kakor n. pr. Tit Tobler, Schick i. dr. to priznavajo. Ko bi kristijani hoteli pretvoriti starodavno poročilo o Kristusovem grobu, gotovo bi ga stavili z u n a j današnjih mestnih vrat, ker je Kristus trpel zunaj mesta, in ga ne bi častili v mestu. Sploh bi mislili jako slabo in neugodno o gorečnosti in resnicoljubnosti prvih kristijanov, njih duhovnov in škofov kakor tudi sploh o vsem krščanskem ustnem sporočilu, ko bi ne verjeli temu, kar so nam sporočili o Kristusovem grobu.

A pojdemo naprej, ker pot je dolga! Oči in ušesa pa odprimo na stežaj!

Ko zdrdramo po prekopu mimo severne strani zidovja, pridemo na vogel štirivoglatega mesta in se obrnemo proti jugu navzdol pod vrati sv. Štefana v kedronsko dolino. Ravno

Pripravljene na pot.

pod vrati na precēj strmi cesti kažejo Frančiškani bel kamen, kjer je bil kamenan prvi mučenec, hrabri sv. Štefan, med tem ko hočejo dominikanci ta dogodek pripeti svoji novosezidani cerkvi

svetega Štefana zunaj damaščanskih vrat. Za kakih 60 metrov odtodi pridemo do mostiča, ki vodi čez Kedronsko suho strugo. Na mostu se ti odpira najlepši razgled po kedronski ali jozafatski dolini. Gorenji

Oljska gora v jutranjem mraku.

severni del je še precèj širok in nekoliko raven, posejan s častitljivimi oljkami, dolnji del pa se zožuje in izgublja v globoki zarezi. Cela dolina je 200 metrov široka (v zgornjem delu) in štiri kilometre dolga.

Blizu mosta zagledamo žalostne prikazni, ki nam vzbujajo grozo in usmiljenje. Kot živi mrlič se neke postave opletajo k nam s spačenim grdobnim obrazom, s krmežljivimi očmi, stegujoč k nam suho dlan brez prstov in stakajoč z zamolklim glasom. Drugi trop istih bednih podob žedi ob zidu ceste, imajoč pred seboj plehasto skledčico za milodare. Kdo so ti nesrečneži? To so žrtve nalezljive, dedne in neozdravljive bolezni, to so gobavi, izvžek človeške družbe. Kakor nekda v starem zakonu, tako jih tudi dandane šteje sveta dežela kakih 400—500. Strup bolezni jim poprijemlje ud za udom, najprej grlo, da jim glas zamolkne in potem zamrje, nato pljuča in želodec, dokler nazadnje jetika ali vodenica ne privede rešilne smrti. Semtertje pa se bolezen obrne drugače. Snov bolezni udari na zunaj in celo teló od nog do glave se zalije z ostudnimi, smrdečimi gobami. Bolezen se sicer ustavi, a smrt nikakor. Večkrat živé te vrste gobavcev še 10—20 let. Telesni gnilobi in otrpnelosti se pridruži tudi duševna. Ker je ločen od človeške družbe kot nečist, nalezljiv in neozdravljiv, uda se gobavec otožnosti in obupu; boljši in plemenitejši čuti mu otrpnejo in mesto njih zavlada v njem nižje poželenje. Ozirajoč se na te žalostne, v srce se smileče postave in poslušajoč njih stok, sem se spomni Joba in razumel njegove pesniško izražene a resnične tožbe.

Sele v novejšem času so jeli skrbeti za te nesrečneže. Turška vlada je sezidala v spodnji

kedronski dolini blizu sela Siluan hišo za 40 gobavih, a brez hišne priprave in postrežbe — prav po turško. Bolje skrbé zanje protestantje, ki so jim l. 1867. blizu Jeruzalema sezidali lepo in čedno zavetišče, 'Jesus-hilfe' imenovano, kamor menda sprejemljejo gobave brez razlo-

čka spola, vere in národnosti. — Ta bolezen bi se dala udušiti, ko bi se gobavci ne ženili in otrok ne rodili; vsi otroci jo namreč podedovajo. Seveda orientalskim gobavcem je bolj všeč ciganska prostost, kakor sreča in zdravje potomcev. Zato se ne dadó radi ukleniti v kako zavetišče ali zavod. Vrzimo nesrečnim prosjakom turški drobiž, kar ga imamo, in nekaj jestvil ter idimo naprej.

Prepeljavši se čez kedronski mostič, pustimo na levi podzemeljsko cerkev Marijinega groba ter se vspnemo poleg prijaznega getsemanskega vrta navzgor, ob pobočju Oljske gore. Tik ob cesti na desni se odpira grobno polje, nasejano z judovskimi grobnimi spominiki, nagibajoče se proti kedronski dolini. Nad nami ob levi pa se vzdiguje staroslavna Oljska gora, noseča ob svojem hrbtu v slikovitem neredu cerkve in kapele, samostane in stolpe različnih časov, ver in zlogov, preorana s stezami in ograjami, poleg katerih samotari jedino tu rastoče drevo, pepelnasta oljka. Kakih osem minut se vozimo počasi navzgor vstric svetega mesta ter, prispevši do prelaza med Oljsko goro in goro pohujševanja (Batu el-Haua), zavijemo jo proti vshodu. Cesta se začne sedaj vijugati. Sredi prvega ovinka kažejo kraj, kjer je Kristus nekaj dnij pred svojo smrtjo gredoč v Jeruzalem preklel nerodovitno drevo, simbol trdovratnega judovskega národa, ki ni hotel vsprejeti njegovega nauka in zveličanja. Vendar dokazano ni še, da bi Kristus po tej cesti ali poti hodil v Jeruzalem, ker je vodila iz Betanije še druga pot, namreč čez Oljsko goro.

(Dalje.)

posebno priljubljen, ker je — četudi sam skladatelj — pogosto rabil v cerkvi Riharjeve skladbe. — Tudi moja malenkost so svoječasnno naprosili, da sem pošiljal Riharjeve muzikalije na Hrvaško in Koroško, kjer so jih želeli imeti in prepevati.

Da bi Riharjeve skladbe tehnično presojevali in ocenjevali, ni namen našega spisa.

Ne pripisujem si tudi potrebne vednosti za to. Kdor ima veselje in zmožnost, zraven pa tudi pošteno voljo, lahko to sam stori, saj so skladbe zapisane, in prav je, da so ostale zapisane. Tega pač Riharju ne more nihče odreči, da je zlasti tretji glas (tenor) umel tako umetno in prijetno staviti, da je ob mnogih pesmih človek res kar iz sebe, ko jih sliši. (Konec.)

K Jordanu in Mrtvemu morju.

(Spisal dr. Fr. Sedej.)

(Dalje.)

Za kake pičle tričetrt ure dospem v Betanijo, ki dandanes slove pri Muhamedancih el-Azarije t. j. pokvarjeno iz latinskega La-

zarium. Da sta res nekdam tu stala grob Lazarjev in blizu njega vas Betanija, ni treba dvomiti. Oddaljenost današnje Betanije od Jeruzalema

Betanija.

se vjema s 15 stadiji t. j. 45 minut, katere omenja sv. Ivan evangelist (XI, 18). Ugovor, da v današnji Betaniji ni mogel biti grob Lazarjev, ker Judje niso smeli v vasi ali v mestu pokopavati mrtvih, odbije se lahko, ako pomnimo, da je bila nekdanja Betanija malo dalje od Lazarjevega groba in sicer bolj proti Oljski gori. Todi je namreč šla stara pot v Jeruzalem, ki se še danes rabi in po kateri je najbrže hodil tudi Kristus.

Današnja Betanija (el-Azarije) se vzdiguje stopinjasto ob južnem rebbru Oljske gore v nekem kotu tik današnje ceste; iz kota se odpira pogled v spodnjo dolinico. Okoli vasi, posebno pa v dolinici, rastejo oljke, figova drevesa, mandelji in na polju nekaj žita. Kraj je prijazen, miren, idiličen. Sedaj sem razumel, zakaj je Kristus rad semkaj zahajal oddahnit se sredi prijazne mu družine Lazarjeve in iskal

zavetja pred svojimi preganjalci, jeruzalemskimi pismarji in farizeji.

Vas sama pa je skoro razvalinam podobna in šteje kakih štirideset ubožnih muhamedanskih hiš; na vrhu vasi zazreš v nebo štrleče ostanke nekega stolpa, katerega je bila sezidala 1138. l. Melizenda, soproga jeruzalemskega kralja Fulkona, da bi varovala od nje razširjeni samostan benediktink, katerega je pa ne dolgo po tem razdejal divji Saladin.

Blizu tega stolpa so razvaline takozvane hiše Lazarjeve in njegovih obeh sester, kjer se je menda vršila ona večno lepa in poučna evangeljska dogodba, ko je Izveličar rekel slovesno in pomenljivo: „Marta, Marta! skrbna si in veliko si prizadevaš. Pa le eno je potrebno. Marija je najboljši del izvolila, kateri ji ne bo odvzet.“ (Luk. X, 38 nasl.) Hišo so si prisvojili oo. frančiškani ter v njej l. 1868. priredili kapelo.

Ne daleč od todi proti severo-vshodu blizu turške molilnice je v neki ulici vhod v Lazarjevo grobnico. Čuvaj mohamedanec ti za mali bahšiš prižge svečice in te vodi po šestindvajset razdrtih stopnicah v mali podzemeljski hram, 3 m dolg in 2 m širok. Tu so postavili oo. frančiškani oltarček, da na njem v petek pred tiho nedeljo mašujejo. V tem hramu je stal Kristus s sestrama Lazarjevima in ljudstvom, ko je v spodnji votlini pokopanemu Lazarju vsemogočno zaklical: Lazar, pridi ven! V tleh je četverovoglata odprtina, iz katere vodijo tri stopnice v spodnjo, obokano votlino, okoli 2 m dolgo in široko. Tu je bilo po judovski šegi vloženo ali položeno telo umrlega Lazarja. Najprej je Kristus ukazal odvaliti kamen, zapirajoč vhod v spodnjo votlino, in nato je obudil Lazarja od mrtvih. Že ob času Evzebijana in sv. Jeronima je bila sezidana nad grobom, kjer se je vršil jeden izmed največjih Kristusovih čudežev, mala cerkev in pozneje velika bazilika. Grob je torej avtentičen. Okoli groba, ki je bil zunaj Betanije, so zaradi romarjev sezidali hiše, in takó je nastala današnja vas el-Azarije (Lazarium).

Proti zapadu kažejo hišo Simona gabavca, kjer je Marija, sestra Lazarjeva, Gospodu nogé mazilila, predstavlja njegov čestiti pokop. Po zgoraj navedeni hipotezi bi se morala ta hiša kakor tudi hiša Lazarjevih sester iskati nad današnjo vasjo, kjer je videti ostanke kapnic.

Zapustimo prijazni kraj, posvečen tolikokrat z Izveličarjevo navzočnostjo, in udarimo jo naprej po cestri proti Jerihi. Za nami je sedaj obdelani svet, pred nami se odpira — puščava. Onstran Betanije vidimo zadnjo vas, ležečo na skalni

planoti, z imenom Abu-Dis. Celo pot od Betanije do Jerihe ne uzrè ti okó ne drevesa, ne živali, ne hiše. Tu se začneja raztezati jednolična judejska puščava, ki je tudi v starih časih bila nerodovitna, mrtva kakor bližnje Mrtvo morje, kakor se iz formacije tega sveta na prvi pogled prepričaš. Sveta dežela je nekdanj zaradi svoje rodovitnosti slovela. Cedila sta se po nji, kakor sv. pismo pravi, mleko in méd; dandanes pa je pustejša in grša kakor naš Kras. Zemlji manjkata zelena odeja in „prst“, ki se napravlja iz gnijočega rastlinstva n. pr. iz ovenelih drevesnih listov. Gaje in gozde je posekala sekira oratarjeva in sovražnikova. Koliko bojnih trum je hrumelo skozi to deželo, ležečo sredi kulturnih nekdanjih narodov, koliko bitev se je tu izvojevalo! Kar pa je še ostalo lesovja, uničil je nomad Beduvin¹⁾ ali pa ljuti Turčin. Za vsako sadno drevo moraš dandanes v sveti deželi plačati turški vladi davek. Zato pa leni mohamedan ne sadi dreves. Najbrž so vzrok puščavnemu današnjemu svetu tudi geološke izpremembe, ker se je zapazilo, da se zemlja vedno bolj vzdiguje nad morsko višino. Ali judejska puščava, prag pred Mrtvim morjem, je bila od nekdanj taka ko dandanes. Zgodovina molči popolnoma o kakih naselbinah, vaseh in mestih po tej puščavi. Pač pa se skrivajo v njenih jarkih in votlinah tolovaji in Beduini, kakor nekdanj kralj David, bežeč pred Savlom in Absalomom.

Naša pot se zadaj za Betanijo vzdiguje do male višave, kjer je po besedah sv. evangelija (Iv. XI, 20.) Marta šla Jezusu nasproti in mu rekla: Če bi bil Ti tukaj, ne bil bi umrl moj brat (Lazar). Sporočilo je pripelo ta dogodek tudi nekemu kamenu v grški cerkvici, ki leži deset minut proč od Betanije proti vshodu, od koder je tedaj Kristus res prihajal. Romarji poljubujejo ta kamen (petra colloquii). Za kakih drugih sedem minut pridemo po ovinkih strme ceste, ki pa na Turškem seveda nima držajev, v dolinico Uadi el-Hôd, t. j. dolina napanja (napajališča). Ime je dobila od korita, v katero se izliva studenec — jedini v tem kraju tje doli do Jerihe. Za četrto ure zagledamo v ozki dolinici ta studenec tekoč po žlebu izpod lepega oboka ter zbirajoč se v koritu, podobnem sarkofagu. Voda je precèj obilna in celó pitna. Pokušamo jo, ali ne gre nam v slast, ker je mlačna in plehka, kakor vse vode svete dežele.

(Dalje.)

¹⁾ Slišal sem, da je tudi Madjarju pastirju v posebno slast, če najde osamelo drevo na planjavi. Kar plane nanj s svojim nožem in je obdeluje, seče in reže, dokler ne ostane samo deblo.

Cornelius, v vrsti svojih tovarišev umetniško gotovo najbolj nadarjen, je še v svoji starosti blagroval one lepe dneve: „Kako čist, kako svet je bil smoter, za katerim smo hiteli! Nikdo nas začetkoma ni poznal, nikdo drugi nas ni poučeval, nikdo drugi podpiral, kakor le ljubi Oče v nebesih. Zemeljsko življenje nam je bilo

ničevo. Vsak je globoko čutil, kar poje Michelangelo v svojih krasnih sonetih:

Veggio ben, che della vita sono
Ventura e grazia l'ore ben corte.
(Vidim dobro, da v življenju našem
So sreče in mirú le kratke ure) . . .“

(Konec.)

K Jordanu in Mrtvemu morju.

(Spisal dr. Fr. Sedej.)

(Dalje.)

Predno sem pil, pogledal sem dobro na dno kozarcu, ker so v vodi, kakor potopisne knjige pravijo, — pijavke. Neoprezni mohamedani dobé tu večkrat v goltanec pijavko. Tedaj jim dajejo Evropci piti slano vodo (slanico) in jim „zasolijo“ v vrat še udarec, da pijavka kar skoči iz njega. Kdor ne veruje, naj poskusi!

Ta studenec se zove tudi „Studenec apostolov“, ker so tu mimogredoči apostoli iz njega pili, najbrž tudi Kristus.

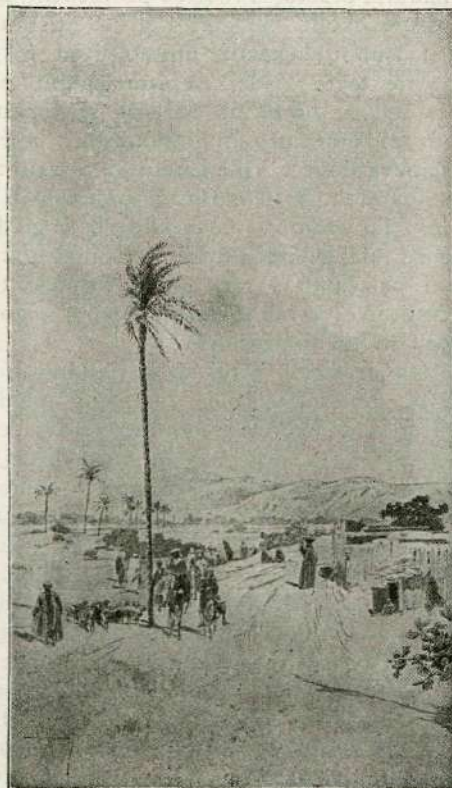
Meni pa je dišala črna kava bolj kakor mlačna voda, zato sem šel v bližnji siromašni hân. Izvrstna turška kava mi ni samo žeje ugasila, marveč tudi omehčala hudi nahod, katerega sem bil nalezal na morju, vozeč se iz Trsta. Plačal sem jo kajpada dvakrat draže kakor domačini. Saj imajo romarji po mnenju orientalcev mnogo denarja, drugače bi ne hodili tako daleč.

Cesta se nagiblje vedno niže skozi golo, ozko dolino, iz katere se nikamor ne vidi. Za 25 minut pridemo do razpotja: na desno se odpira dolina Uadi Džemel, vodeča k turški božji poti in samostanu Nebi Musa, kjer bi bil po (krivem) mnenju mohamedancev „prerok Mojzes“ pokopan.

Čez jedno uro pridemo v vznožje strmega klanca, katerega prst je od železnih snovij vsa rdeča. Stopimo iz vozov ter gremo peš po strmi cesti. Ko pridemo na vrh, zapazimo na levi precëj velik han, imenovan Han el-Hadrûr, t. j. gostilna razbojnikov. Nekateri imenujejo ta hân tudi Hân el-Ahmâr, t. j. rdeči, a ta je nekaj niže proti jugo-vshodu. Prvi je dobil ime od razbojnikov, ki so tu napadali in morili romarje, drugi pa najbrž od rdečkaste zemlje, ki se tu razgrinja. Že sv. Hijeronim stavlja na ta kraj Izveličarjevo krasno priliko o usmiljenem Samarijanu. (Glej Evzebiju in sv. Hijeronima knjigo „De locis hebraicis“ pod besedo Adomim). Ne dá se sicer dokazati, da bi bile Kristusove prilike povsem zgodovinske,

a posamne njih črtice se vendar naslanjajo na dogodke, ki se ponavljajo v naravi ali v človeškem življenju. Zato je popolnoma verjetno, da je Kristus, govoreč o človeku, ki je šel iz Jeruzalema v Jeriho in je padel med razbojnike ter bil od usmiljenega Samarijana spravljen pod streho bližnje gostilne, imel pred očmi te kraje. Tudi dandanes se dogajajo na poti v Jeriho taki slučaj, kakor učé potopisne knjige.

Prišedši pred Hân el-Hadrûr, srečamo starosto beduvinov (šejh) iz Abu Disa, katerega

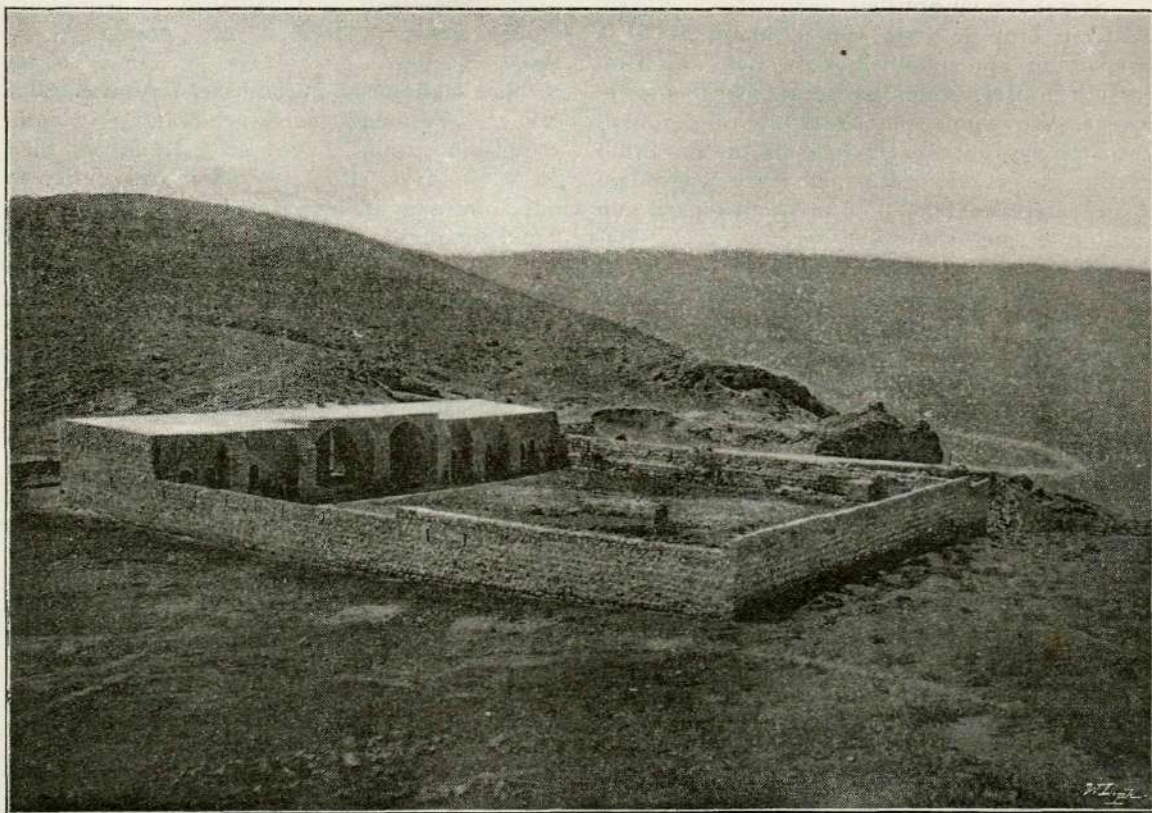
Pot proti Jerihi.

nam je bil preskrbel naš dragoman za spremljevalca in zaščitnika. Turška vlada je namreč predala pravico spremljati potnike k Jordanu in Mrtvemu morju temu šejhu. Bil je seveda ves oborožen: na hrbtu mu je visela zvesta puška, iz pasú so moléli rogovi nožev in handžarov. Ob zidu pa je rezgetal neločljivi njegov prijatelj — iskren arabski konj. Še drugega spremljevalca smo tu dobili: črnega zamorca iz Sudána, ki je kot mukari imel spremljati neko gospo naše karavane, jahajočo k Mrtvemu morju. Boječe me je vprašal, ali se

ga bojimo, ker je črn kakor hudič. „Nikakor“, odgovorim smeje se, „saj si tudi ti človek, naš brat.“

Stópimo v hân, okrepčat se in pogledat njegovo notranjščino.

Hân el-Hadrúr se sestavlja iz štirih zidov, sezidanih v pravokotniku. Na sprednji zid tik ob cesti se naslanja veža ali lopa s streho pokrita in proti dvorišču odprta. Ostali prostor zavzema dvorišče za živino. Hišna oprava, če smemo tako reči, je zelo preprosta. Na levi strani veže v kotu je odprta kuhinja z visokim

Hân el-Hadrúr.

kotlom, kjer se kuha kava, na desno pa se odpira lopa z dolgo leseno mizo in nekaterimi lesenimi stoli za evropske popotnike. Tu se na večer razprostrejo „štorje“, da nanje ležejo popotniki. Zgodi se večkrat, da živina zaradi mraza ali dežja ponoči pribeži pod to lôpo, in tedaj počivajo skupaj ljudje in živina. Motreč ta primitivni stan, razumel sem, zakaj Vulgata prestavlja „hân“ zmerom z „diversorium“ (gostilna) ali pa „stabulum“ (hlev.) Res, bolj zasluži ime hleva kot gostilne. Gospodar hâna ne prodaje gostom drugega kakor kavo, nekaj steklenic graške pive (po 80 kr. mala steklenica)

in postreže še z vodo iz bližnjega vodnjaka. Vse drugo morajo gostje s seboj prinesiti.

Naročimo si zopet čašico kavé (findžan el kahue), napojimo še živino ter zasedemo zopet vozove. Z voza se ozrem še jedenkrat nazaj proti Oljski gori, katera nam je po poti tem bolj rasla, čim nižje smo se vozili. Kako mogočno se sedaj dviga nad bližnjimi holmci s svojim visokim ruskim stolpom, daleč na okrog stražem! Pozdravljena bodi sveta gora zadnjikrat, ker kmalu izgineš našim očem!

Ko jo zavijemo od hâna proti Jerihi okoli holmcev, zapazimo nad jednim razvaline neke

K Jordanu in Mrtvem morju.

(Spisal dr. Fr. Sedej.)

(Dalje.)

Na vrtu blizu hotela so bili postavili drugi potniki, ki niso spadali k naši karavani, šotore ter pod njimi prenočili. Med njimi je bil tudi francoski duhovnik, ud biblične praktične akademije v Jeruzalemu, ki vsako leto prireja znan-

stvena potovanja po sv. deželi in plodove svojih študij objavlja v zelo radikalni *Revue biblique internationale*. Vprašal sem ga, kje je bila stara Jeriha? „Katero Jeriho pa mislite?“ — odgovori mi, vprašajoč. „Treba raz-

Beduvini.

ločevati več Jerih: kanaansko, judovsko, rimljansko in krščansko.“ — Spoznal sem, da imam profesorja pred seboj, in ga prosil, naj mi pové svoje mnenje o legi kanaanske in rimljanske Jerihe, ker na razvalinah teh dveh sta bili obnovljeni ostali dve imenovani.

„Kakor nas uči Flavij Jožef — *dé nato* učeni *abbé* — je stala kanaanska Jeriha, v kateri se je nahajala hiša gostilničarke Rahabe in katero je Jozuva čudežno razdejal, blizu studenca Elizejevega tam pod goro Kvarantanijo. Za Ahaba, vladarja izraelskega, okoli l. 534. jo je neki Hijel iz Betela zopet sezidal, čeprav je

bil od Jozuva že naprej proklet oni, ki bi zopet sezidal Jeriho. Ni znano, koliko časa je stala ta druga Jeriha; najbrž jo je Nabuhodonozor razrušil ali pa je ob času babilonske sužnjosti razpadla sama. Herod Veliki je razširil in olepšal tretjo Jeriho (rimljansko) tam ob potoku el-Keltu, koder ste danes prišli iz Jeruzalema. Ker jo je bil izbral za svoje zimsko bivališče, okrasil jo je z lepimi in razkošnimi stavbami. Tu je sezidal hipodrom, amfiteater, kraljevske palače, kopaljšča in speljal vanja po mogočnih vodovodih hladne vode potoka el-Kelta. Tu je dal nečloveški tiran vtopiti višjega duhovna

Aristobula, umoriti svojega sinú Antipatra; tu je umirajoč ukazal svoji sestri Salomi zapreti v hipodrom vse judovske velmože ter jih pomoriti, kadar bi on izdihnil svojo dušo.

Najsrečnejša je bila Jeriha gotovo tedaj, ko je v svoje ulice in domove vsprejela učlovečenega Boga, ko je Kristus stopil v hišo spokorjenega cestinarja Zaheja, in je zunaj mestnih zidin dal izpregledati dvema slepcema.

Herodova razkošna Jeriha se je razrušila v prah za cesarja Tita, a Hadrijan ji je pomagal zopet na noge. Tedaj je postala krščanska in dobila celó škofovski sedež. Križarji so v njej sezidali cerkve, samostane, gostišča, trdnjave. A neprijaznih časov sila je izbrisala mesto z zemskega površja, le imé današnjega sela Riha nas spominja starodavne Jerihe.“

Zahvalil sem svojega razlagalca za kratek zgodovinski opis Jerihe ter se od njega poslovil, ker so ravno klicali k večerji.

Drugi dan nas dragoman vzbudi že ob štirih zjutraj, ker je ob vročini jako težko potovati po jordanski planjavi. Ko smo prišli z vrta na cesto, zapazim v mesečnem svitu na jedni strani ceste nekaj bornih koč, ki so bile podobne bolj hlevom nego človeškim bivališčem. To je selo er-Riha, broječe kakih petdeset koč in 250 mohamedanskih ubožnih stanovalcev. Koče so nizke, spletene iz protja in zamazane z zemljo, pokrite pa s trstjem in vejevjem. Oken nisem zapazil, pač pa male dveri kakor pri naših hlevih. Oj ti nesrečno ljudstvo! Kako omikano, srečno, bogato si bilo nekdanj, ko je tu blestel sveti križ: a kako nizko si padlo, odkar te je omamil blede polumesec. Moj sopotnik je po vsej pravici to videč pripomnil: „Pri nas imajo živali boljša stanovišča kakor tu ljudje!“

Od Jerihe do Jordana je skoro dve uri. Nekako na sredi poti stoji ob desni holm Tel Dželdžul, to je svetopisemska Gilgala, kakor je dr. Hermann Zschokke prvi dokazal po podatkih svetega pisma, Jožefa Flavija in sv. Hijeironima. Todi okrog se je bilo utaborilo izraelsko ljudstvo, prekoračivši suho strugo Jordanovo; tu je njih vojskovodja Jozuva v spomin čudežnega prehoda postavil dvanajst iz struge izbranih kamenov; tu so sinovi Izraelovi praznovali vdrugeič obrezo in svoj največji praznik — pasho. S tega holma je Jozuva osvajal Palestino iz rok malikovalskih Kanaancev. Med jeriško oazo in Jordanom je dandanes puščava. A v starih časih je voda potoka el-Kelta in Elizejevega studenca segala dalje ko dandanes in rodila na teh ugodnih tleh bujno rastlinstvo, ki je ohlajalo vročo temperaturo.

Vožnja po pesku nam je bila čimdalje težavnejša, konji so padali. Izstopimo. Kmalu pridemo do lepega samostana, trdnjavi podob-

nega s stolpi na voglih in cerkvijo na sredi. Zgradba je nova in kaže grški zlog. Vprašam dragomanovega sina, kako se zove ta samostan. „K a s r e l J e h ũ d“ (judovski grad) odgovori jeden, „D ê r m a r J u h a n a“ (samostan svetega Janeza) pravi drugi. Oba sta povedala prav. Arabci so ohranili staro sporočilo o nekdanjem bivanju Judov na tem kraju, kristijani pa ga imenujejo samostan sv. Janeza, ker je baje sveti Janez Krstnik živel tu v neki votlini. Že sveta Helena je bila tu sezidala samostan, ki je dolgo časa obstal. Obnovili so ga v XII. stoletju, a razrušili moslimi; l. 1884. so ga grški menihi (razkolniki) zopet sezidali. Grški in ruski romarji tu prenočujejo.

Še pol urice imamo od todi do Jordana. Peščene gomile in brežni nasip izginejo in nakrat zagledamo med drevjem sveto reko, toliko zaželeno. Pozdravljen bodi Jordan, ki si videl Elijo preroka, gredočega skozi strugo in potem v ognjenem vozu v nebo, ki si na povelje božje nekdanj bil ustavil svoje deroče valove, da je izvoljeno ljudstvo šlo skozi po suhem v obljubljeni deželici, ki si samega Božjega Sina sprejel v svoje mokro krilo in bil od njega posvečen! Pozdravljam te, proslavljam te! Vendar ne malo iznenajen sem bil, ugledavši njegove motne valove. To je naša Vipava, dejal sem sam pri sebi. Voda Jordanova je umazana kakor po močnem deževju, tiho a hitro tekoča; bregovi so vsi obrasteni z raznovrstnim bohotnim grmičevjem in drevjem. Ob globoki strugi rastó visoke topole, akacije, terebinte, vrbe, tamariske, pod njimi pa duhteča mirta. V gostem zatišju ne prežijo samo divje živali n. pr. mrjasci, hijene, šakali, nego tudi razbojniki. Tedaj sem razumel, zakaj se Naaman Sirec ni hotel kopati v Jordanovih motnih valovih.

Ko smo si ogledali reko in njene bregove, priredili smo oltar in najstarejši duhovnik je daroval sv. mašo. Ta lepa, ganljiva pobožnost mi ne izgine nikdar iz spomina. Lahki vetriči so pihljali ter hoteli ugasiti sveče, drevesa so klanjaje se pripogibala vrhove, ptički so pri maši prepevali, valovi Jordanovi pa zapljuskali vmes, kakor bi hoteli nas pozdravljati. Lepa priroda s sinjim nebom pa nam je bila božji hram. Po maši smo zajutrkovali. Ravno smo končali, ko pridere k nam truma ruskih romarjev in romaric. Radovedno so si ogledali sveto reko, nato pa se slekli in z belim platnom odeti poskakali v vodo, moški in ženske posebe. V vodi so glasno molili, se prekrižavali, potapljali, drug drugega polivali, menceč, da ima kopanje v sveti reki isto moč kakor sveti krst. Platno potem posušé na drevju in grmovju ter je skrbno hranijo vse svoje življenje. Ko umró, zavijejo jih v to rjuho ter pokopljejo.

Ta kraj, na katerem se dandanes Grki in Latinci kopljejo, češ, da je tu bil naš Gospod krščen, zove se el-Henû. Potopisne knjige pa učé, da so do srednjega veka hodili romarji kopat se tri kilometre od todi proti severu nad Kasr-el Jehudom, kjer je struga širša in plitvejša in kjer se še dandanes vidijo razvaline neke cerkve v kraju er-Rorânije.

Naš dragoman je napolnil steklenice z jordanško vodo, katero so nekateri vzeli s seboj¹⁾, nato zasedemo spočite osle, ki so komaj čakali, da nas ponesó k poldrugo uro oddaljenemu Mrtvem morju. Izprva so si morali dolgoušci pot delati skozi gosto in bodeče grmičevje. Radovedno sem opazoval to velo, prašno in kljukasto rastlinstvo, mislé, da ugledam ono zloglasno sodomsko jabolko. In res! Kmalu zapazim na kaka 1—2 m visokem trnastem grmu črne jagode. Dal sem si je utrgati ter jel meti posušene jagode. Pri tej priči se mi jagode zmanejo v prah, v roki pa mi ostane samo nekaj grdih lupin. To mora biti sodomsko jabolko, prava podoba mamečega in goljufivega greha! — sem vzkliknil. Še dandanes mislim, da je ta grm Linnéjev *Solanum sodomium*. Mimo te rastline tekmujeta še dve drugi za žalostno slavo, da imata imé sodomskega jabolka, namreč ošer ali harub el vavi in pa *Calotropis gigantea*. Popraševal sem sicer Arabce po eksemplarih teh dveh rastlin, ali niso mi znali odgovoriti. Sploh se od domačinov Arabcev v znanstvenem oziru nič ne zvé, dragomani pa si le domišljujejo, da kaj znajo. Po mnenju učenjakov raste pravo sodomsko jabolko (*Calotropis gigantea*) ob zapadnem bregu Mrtvega morja blizu zelenice 'Ain Giddi t. j. svetopisemski Engaddi. To drevo, tri metre visoko, nosi pristno sodomsko jabolko, kakoršno opisuje judovski zgodovinar Flavij Jožef: rmen sad, podoben jabolku, ki se, ako ga stisneš, razsuje, da ti v roki ostanejo samo niti in lupina.

Čim bolj smo se bližali Mrtvem morju, tem bolj se je izgubljalo in zniževalo rastlinstvo; le še nekatere blede, s soljo in prahom prevlečene kriptogame se boré tu po peščenem svetu za svoj obstanek. Planjavo pokrivajo kope, gredice in gomile iz ilovice in láporja také lepó urejene, kakor bi jih bila izobrazila človeška roka. Ne vem, katera prirodna sila je tu delovala. Tu se mi je zdelo, da je vpadajoča voda breg izlizala, tam, da je vetra vrtinec nasejal kupčke peska.

Dospeli smo na severni breg Mrtvega morja, ki je jako plitev in odprt. Na produ zapazimo lesen kozolec, najbrž za ljudi in živino. Blizu

njega je čepelo in ždelo par Beduvinov, ki so nas o prihodu celó pozdravili. Ob bregu so ležale razmetane veje, grče, rogovile brez lubja, da so se mi zdela okostja predpotopnih zverin. Bližal sem se s strahom zloglasnemu morju. Bilo je popolnoma mirno, tiho, mrtvo. Voda je celó prikupljiva: zelena, čista, prozorna, da se vidi na dnu vsak kamenček. Zajmem si peščico in denem v usta. A ko sem jo okusil, bruhnem jo nevoljen iz ust. To je hudičevo olje! — sem dejal. Zdelo se mi je, da sem pokusil najhujšo slanico, také grenka, slana in ostudna je bila. Za pijačo že ni: poskusimo se v njej kopati ali vsaj nogé oprati! Mene ni bila volja osoliti si kože v Mrtvem morju, čeprav bi bila morda potem bolj trpežna, ali svetoval sem najpogumnejšemu členu naše karavane, tirolskemu častniku, naj se vrže vanj, da vidimo učinek. Res, ni se pomišljal prav nič, ko sem mu zagotovil, da v Mrtvem morju ni mogoče vtoniti. Škoda, da ni dunajski kanal Mrtvo morje, marsikateri kandidat samomora bi se tedaj streznil! Že Tacit Hist. V, 6 uči, da v Mrtvem morju periti imperitique nandi perinde attolluntur. In res, naš potnik je plaval v njem prav lahko, tudi stal, samo obrniti ga je hotelo. A ko je prišel iz vode, je tožil, da ga po životu srbi in skeli. Treba bi bilo še jedenkrat kopati se in sicer v sladki vodi, da se skorja soli in maščobe odpravi z života.

Voda, ki je v gornjih plastéh hladnejša mimo zraka, je imela tačas 19 stopinj R. Njene snovi so kemiki že večkrat preiskovali, rezultati teh preiskovanj se ne vjemajo popolnoma. Po analizi slavnega potovalca in geognosta Oskarja Frasa iz Stuttgarta ima voda Mrtvega morja v sto delih 28 odstotkov raznih kemijskih snovij, namreč soli, magnezije, klora, broma, natrija, kalcija, kalija in žveplene kisline. Po preiskovanju dveh Francozov Marceta in Tennanta je v sto delih

solnokislega apna	3·792
solnokisle magnezije	10·100
sode (morske vode)	10·676
žveplokislega apna	0·054

Skupaj . 24·622

Mrtvo morje je torej prava slanica, zato ne more v njem obstati noben organizem. Ob bregu sem zapazil drobne mrtve ribice, ki so se bile izgubile iz Jordana ter poginile. Vse, kar se vrže v morje, prevleče solna skorja, celó kameni na produ in les se osolijo. Na jugu in zapadu morja so cele plasti in griči soli, da je Arabcem, tam blizu bivajočim, ni treba kupovati. Zato se zove to morje slano morje, mare salis, mare salsissimum. Slove tudi lacus asphaltites, ker po njem plujejo

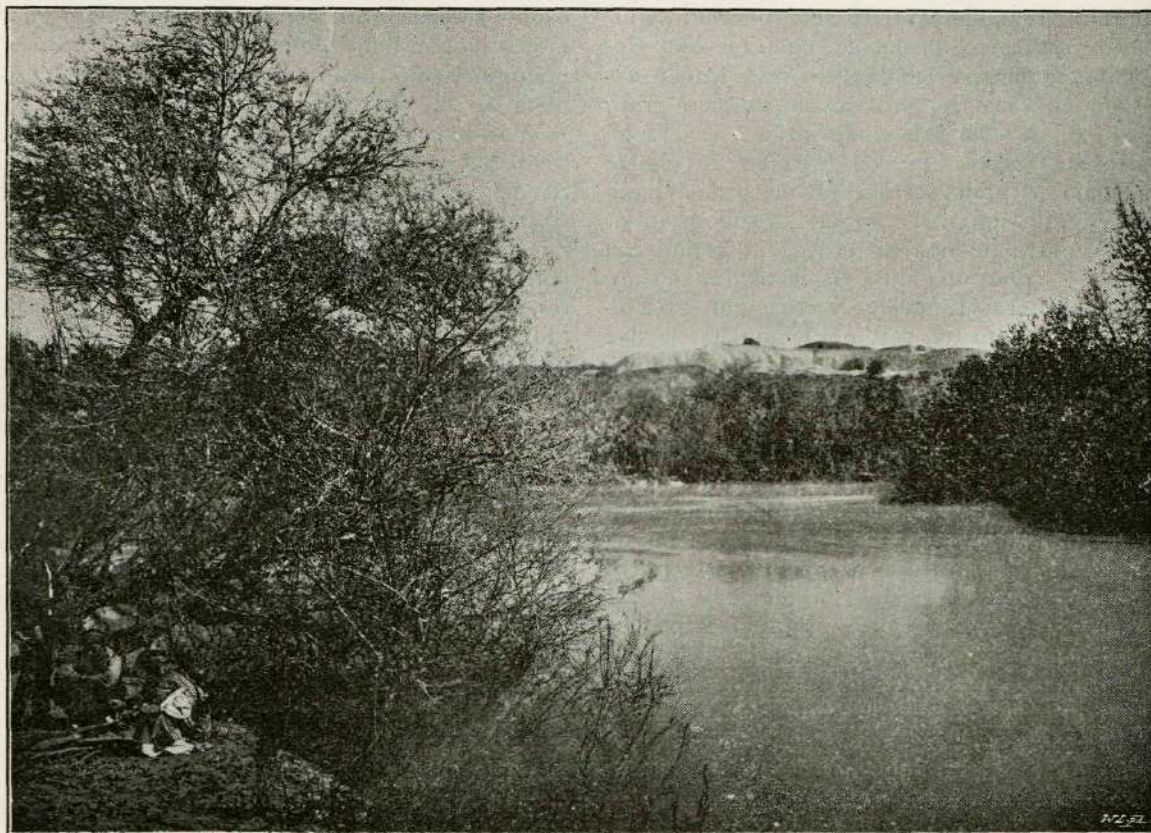
¹⁾ Domá jim je postala vsa črna.

cele plošče asfalta, ki so se vzdignile iz morskega dna; v njega obližju se dobé studenci asfaltove smole. Arabci ga dandanes imenujejo *Bah r el-Lut*, t. j. Lotovo morje, ker jim je Lotova zgodovina iz Korana znana.

Njegovo površje dobiva v različnih časih različno barvo. Blizu se mi je zdelo kakor čisto zrcalo, od daleč, namreč iz Betlehema gledajočemu, se mi je zdelo kakor raztopljen svinec. Nekaterikrat, pravijo, se opazuje na njem svetlikanje (fosforesciranje) in celo neka svetla megla. Smrtnobledo se mnogokrat zrcali solnce v njega mrtvih valovih — podoba nečistnika!

Šele velik vihar ga more vzbuditi iz mrtvega spanja in tedaj udarjajo s soljo nasičeni valovi drug vrh drugega ko železni biči.

Kamorkoli se okrog ozreš, vidiš samo puščavo, izprane bregove, blede kamenene plošče, razdrte in ostrozobe peči, na vshodni strani pa temno-rjave, v meglen pajčolan zavite moabske gore, do tisoč *m* navpično se vzdigujoče, kakor da bi rastle iz morja. Najvišji vrh, ki nam nasproti gleda, je *Nebo*, raz kateri je Mojzes gledal obljubljeno deželo. Nikjer ne vidiš ne zelenja ne življenja, ne živali ne ljudij; vse je tiho, mrtvaško, grozno. Ob bregovih ne vidiš

Reka Jordan.

ne hiš ne vasij, ne polja ne livad; nobeden oratar tu ne orje njive, po oljnati morski gladini ne drči lahka ladija, in v zraku ne slišiš ptičjega speva. Samo v stranskih dolinicah blizu morja sta dve zelenici: 'Ain-Feška in 'Ain-Giddi, kjer sladki studenci vzbujajo nekaj zelenja.

Vendar za Flavija Jožefa in v srednjem veku se je plovilo po Mrtvem morju, najbrž zato, da so izkoriščali iz njega asfalt in prevažali čezenj žito in živilo. V novejšem času so v znanstvene namene plovili po njem Irci, Angleži, Američani in Francozi. Najimunitnejša ekspedicija je ona, katero je leta 1848. priredila vlada Zedinjenih

američanskih držav, poslavši tje častnika *W. F. Lyncha* in *Dale-ta*. Lynch je s svojima z bakrom okovanima čolnoma preplul Jordan in Mrtvo morje. Na Mrtvem morju se je bavil dvaindvajset dnij. Njegova raziskovanja so pregnala marsikateri predsodek in dvom, a kaj je s tem skrivnostnim morjem, tega vendarle niso povedali. Sedaj vemo, da je Mrtvo morje deset milj dolgo in povprek dve milj široko, to je, dvajset ur dolgo in štiri do pet ur široko. Polotok *el-Lisan* t. j. jezik, deli morje v severni tristo do štiristo metrov globoki kotel in v južni, ki je pa le štiri metre in še manj globok in

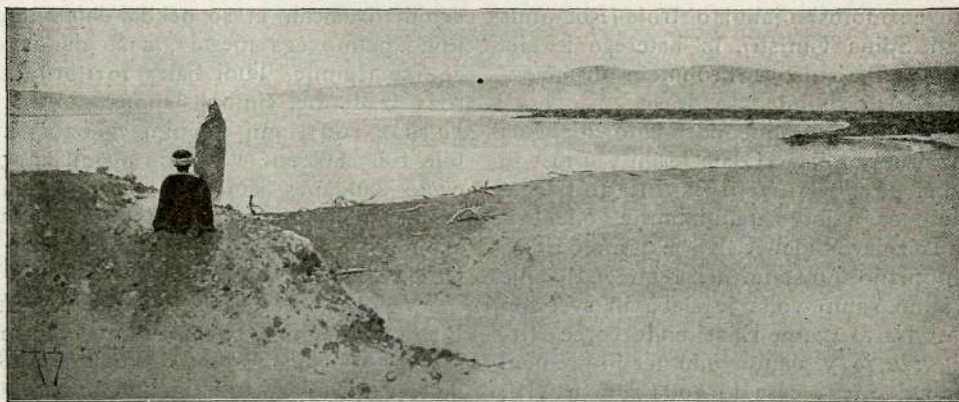
le jedno tretjino vsega morja obsega. Sedaj vemo, da je dolina Mrtvega morja najnižja suha udrtnina, kar jih je na svetu. Gladina ali višina Mrtvega morja je namreč 394 metrov, to je čez 1200 čevljev nižja od Sredozemskega morja; dno njegovo je pa še jedenkrat nižje, namreč 399 metrov, toliko je namreč globoko. Ako primerjamo višičino jeruzalemskega mesta, iz katerega smo potovali, z nižino Mrtvega morja, razvidimo, da se dviga Jeruzalem nad Mrtvim morjem nič manj nego 1154 metrov. Iz tega lahko spoznaš, kako globoko nam je bilo treba navzdol iti.

Učenjaki so izračunali, da reka Jordan vsak dan v Mrtvo morje izliva šest milijonov ton vode. Kam gre ta neizmerna množina vode, ko Mrtvo morje nima izliva? Kam drugam kakor v zrak? Ker je zrak v tej nizki dolini razgret in suh, vsprejme váse to množino vodnega sopara. Od kod pa dobiva morje svoje kemijske

snovi in posebno sol, ko se vendar vanj zlivajo samo sladke vode, in kako je nastalo, ni še dognano.

Nekak odgovor tej uganki nam daje sv. pismo.

Dolina, katero zavzema Mrtvo morje, bila je nekdanj „lepa kakor paradiž ali rodovitni Egipt“, da rabim besede sv. pisma I. Mojzes XIII, 10. V njej so bila zloglasna štiri mesta: Sodoma, Gomora, Sebojim, Segor. V prvem teh mest je bival okoli l. 2100 pred Kr. Lot, Abrahamov stričnik. Sodomske ljudje pa so bili najhujši in veliki grešniki pred Bogom (I. Mojzes XIII, 13). Ker je bila zemlja rodovitna in je imela vsega v preobilici, so ptuji vladarji prežali na njeno bogastvo in izkušali si jo podjarmiti. In res, kakor čitamo v I. Mojz. XIV, 30, so Sodomitje ob času Lota in Abrahama služili trinajst let nekemu Kodorlahomorju, kralju Elamitov v južni Perziji. Ko se nato pobunijo zoper ptujca vladarja, pride ta s štirimi drugimi kralji stra-

Ob Mrtvem morju.

hovat jih. Štiri sodomski kralji se pa postavijo v bran, a bili so premagani. Med drugimi ujetniki je bil tedaj tudi Lot. Nekateri Sodomitje so beže popadali v studence zemske smole (asfalta), ki so izviral v oni dolini.

Prišlo pa je nánje še hujše. Sodomitje niso bili samó bogati, vsega siti, ampak tudi razuzdani. Zató jih je Bog pokončal z ognjem in žveplom. Vsa sodomska mesta razun Segorja, v katero je bil Lot zbežal, bila so pokončana.

Gledé na te podatke sv. pisma razlagajo današnji katoliški in protestantovski učenjaki, da je bil gorenji, večji kotel Mrtvega morja že pred Abrahamom, ker se je vanj izlival Jordan. V dolenjem manjšem in plitvem kotlu pa so stala sodomska mesta. Da bi kaznoval Sodomite, zažgal je Bog one studence zemske smole ali pa dal iz bližnjih moabskih gor bruhati lavo, ki je užgala zemsko smolo. Sežgana zemlja se je nato vdrla ali pa po potresu se znižala. Voda

gorenjega kotla se je vsled tega zlila v nižji, dolenji in takó se je morje razširilo proti jugu ter dobilo od ondotnega sveta slano vodo.

Pravijo, da hočejo Angleži izkopati kanal od Sredozemskega morja skozi galilejsko planjavo (Ezdrelon) do Jordana in prekopati dolino Mrtvega morja tje do elanitskega zaliva ob Sinaju. To bi bilo sicer možno, a potem bi se preplavila z morsko vodo cela Jordanova dolina tje gori do Meromskega jezera — in te bi bilo vendarle škoda, ker je lepa in rodovitna. Tudi bi se izgubila sladka voda, ako bi se pomešala s slano morskó. Pri vsem tem bi Mrtvo morje ne izgubilo svojega današnjega značaja in za prekmorsko zgodovino bi bil tak kanal popolnoma nepotreben, ker je sueški mnogo krajši in primernejši. Menimo, da čudež, katerega je Božja roka v dolino Mrtvega morja zarisala, ostane večni in da ga ne izbriše nobena človeška umetnost.